

UŽDRAUSTA XVIII AMŽIAUS KNYGA: GRAFO NIKOLAJAUS LUDWIGO VON ZINZENDORFO „STEBUKLINGO MEILE WARGINGA GRIEKININKO=SZIRDIS“ (1752)

Inga Strungytė-Liugienė

Lietuvių kalbos instituto

Raštijos paveldo tyrimų centras

P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

El. paštas inga.strungyte@lki.lt

Santrauka. *Straipsnyje tiriamas Berlyne Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve saugomas lietuviškas veikalas „Stebuklingo Meile warginga Griekininko=Szirdis priesz Jezaus kruwinos Ronus“, išleistas 1752 metais. Keliamas veikalo originalo ir vertimo atribucijos klausimas, aptariama jo sandara, turinys. Straipsnyje pateikiamas istorinis XVIII amžiaus kontekstas, Moravijos judėjimo skverbtis ir pastangos įsitvirtinti Prūsijos Lietuvoje. Nustatyta, kad veikalas yra Moravijos judėjimo vadovo grafo Nikolajaus Ludwigo von Zinzendorfo (Nikolaus Ludwig von Zinzendorf, 1700–1760) teologinio traktato „Die erstaunliche Verliebtheit eines armen Sünder-Herzens gegen die blutigen Wunden Jesu“ vertimas į lietuvių kalbą. Leidinys knygos istorijos tyrėjams nežinomas ir Lietuvos bibliografiniuose leidiniuose neregistruotas.*

- * Straipsnis parengtas pagal pranešimą, kuris buvo skaitytas 2018 m. rugpjūčio 9 d. Halėje, Istoriniuose našlaičių namuose. Dėkoju A. H. Franckė's įstaigoms už maloniai suteiktą dr. Liselotte'ės Kirchner (Offenbach) stipendiją, už galimybę dirbti su gausia mokslinė literatūra ir šaltiniais A. H. Franckė's įstaigų archyve ir bibliotekoje.

Received: 8/7/2019. Accepted: 7/10/2019

Copyright © 2019 Inga Strungytė-Liugienė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access journal distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Vertimo darbą veikiausiai atliko Papelkių kunigas Adomas Frydrichas Šimelpenigis jaunesnysis (Adam Friedrich Schimmelpfennig, 1699–1763), Prūsijos Lietuvos raštijos veikėjas, lietuviškos Biblijos (1755) redaktorius, religinių giesmių vertėjas ir oficialaus bažnytinio evangelikų liuteronų giesmyno (1750) sudarytojas.

Reikšminiai žodžiai: *Moravijos judėjimas, Nikolajus Ludwigas von Zinzendorfas, traktatas „Stebuklingo Meile warginga Griekininko=Szirdis“, „Die erstaunliche Verliebtheit eines armen Sünder-Herzens gegen die blutigen Wunden Jesu“, Zinzendorfo teologija, Adomas Frydrichas Šimelpenigis jaunesnysis (1699–1763), Prūsijos Lietuva XVIII amžiuje.*

The Forbidden Book of the 18th c.: Count Nikolaus Ludwig von Zinzendorf's „Stebuklingo Meile warginga Griekininko=Szirdis“ (1752)

Summary. *This article studies the Lithuanian treatise „Stebuklingo Meile warginga Griekininko=Szirdis priesz Jezaus kruwinos Ronus“, published in 1752 and currently stored in Berlin, in the Secret Archive of Prussian Cultural Heritage. Questions are raised regarding the attribution of the original version as well as the translation of the treatise, its composition and contents are discussed. The article provides the historical context of the 18th c. as well as the penetration of the Moravian movement and its attempts to consolidate within Prussian Lithuania. It was determined that the treatise is a Lithuanian translation of a theological treatise written by Count Nikolaus Ludwig von Zinzendorf (1700–1760), leader of the Moravian movement, and titled „Die erstaunliche Verliebtheit eines armen Sünder-Herzens gegen die blutigen Wunden Jesu“. This publication is unknown to book historians and is not registered in Lithuanian bibliographical issues. The translation was most probably done by Adam Friedrich Schimmelpfennig the Younger (1699–1763), Priest of Papelkiai, a well-known author of Prussian Lithuania, editor of the Lithuanian Bible (1755), translator of religious hymns and compiler of the official Evangelical Lutheran Church hymnal (1750).*

Keywords: *Moravian movement, Nikolaus Ludwig von Zinzendorf, treatise „Stebuklingo Meile warginga Griekininko=Szirdis, Die erstaunliche Verliebtheit eines armen Sünder-Herzens gegen die blutigen Wunden Jesu“, Zinzendorf's theology, Adam Friedrich Schimmelpfennig the Younger (1699–1763), Prussian Lithuania in the 18th century.*

Straipsnyje aptariamas religinis veikalas „Stebuklingo Meile warginga Griekininko=Szirdis“ (1752). Keliama vokiško originalo ir lietuviško vertimo atribucijos klausimai, taip pat svarstoma, ar vertimo kalba atitiko XVIII amžiaus Prūsijos Lietuvoje paskelbtų religinių raštų kalbos parengimo principus. Straipsnyje ketinama nušviesti Moravijos judėjimo skverbtį Prūsijos Lietuvoje laikotarpiu nuo 1729 m. iki XVIII a. pabaigos. Tas yra svarbu, norint suvokti, kokioje istorinėje ir kultūrinėje terpėje ir kokiomis aplinkybėmis XVIII a. viduryje atsirado traktatas. Surinkta medžiaga bent iš dalies padeda atskleisti, kodėl Moravijos judėjimas regione patyrė suvaržymų, o judėjimo šalininkų pastangos, lietuvių kalba parengtas traktatas buvo diskredituoti.

VEIKALO „STEBUKLINGO MEILE WARGINGA GRIEKININKO=SZIRDIS“ (1752) ATRIBUCIJA

Berlyne Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve (Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz) rastas lietuviškas veikalas „Stebuklingo Meile warginga Griekininko=Szirdis priesz Jezaus kruwinos Ronus. 1752“¹. Jis pradedamas 2 giesmėmis (be natų): 12 strofų „Ar šis ne Auksciafo Sunus“ [„Ar šis ne Aukščiausio sūnus“] ir 17 strofų „Kriftaus Kraujas ir Teifybe“. Pirmąją giesmę rekomenduojama atlikti pagal giesmės „Défzimt’s fzwentu Prifákimû“, antrąją – pagal „Te fzwentin mus Kriftaus Duszia“ melodijas. Toliau spausdinamas traktatas Kristaus nukryžiavimo tema, sukurtas pagal Evangelijos pagal Joną 20 skirsnio 20 eilutę (*Žodžei Jona 20, 20. || Jis parode jiems Rankas ir fawo || Zona: Tai prafidzuggo Mo= || kytinei*). Veikalas parengtas ir išleistas anonimiškai, nenurodant originalo autoriaus ir vertėjo, taip pat spausdinimo vietos. Antraštėje nepažymėta, ar jis buvo gavęs dvasinių institucijų aproba-ciją. „Stebuklingo Meile warginga Griekininko=Szirdis“ yra parengtas gotikiniu šriftu. Formatas – *in duodecimo*, 17,5 cm × 11 cm; veikalą sudaro 28 puslapiai ([1–7], 4–24 p.). Puslapių apatiniame dešiniajame kampe nurodyti kustodai. Leidinys yra be kietviršio, puoštas vinjetėmis. Bylos, kurioje yra spaudinys, šifras GStA PK: XX HA EM 38 d Nr. 20.

Kartu su veikalu saugomi vokiški archyviniai dokumentai, rašyti 1752–1767 metais. Dokumentuose informuojamas Prūsijos karalius Frydrichas II ir Karališkosios Konsistorijos nariai, aukšti valdžios pareigūnai apie lietuviško

1 Traktatą ir archyvinius dokumentus ateityje ketinama publikuoti. Už pagalbą šifruojant rankraščius ir neaiškias vietas dėkoju Markui Bergeriui, habil. dr. Onai Aleknavičienei, taip pat dr. Dieteriui Heckmannui už lietuviško spaudinio fizinių duomenų patikslinimą.

veikalo pasirodymo aplinkybes, taip pat pateikiamas kritiškas požiūris į naujai pasirodžiusį spaudinį. „Stebuklingo Meile warginga Griekininko=Szirdis“ byloje pavadintas *Herrenhutische Kleine Piece* (Mažasis hernhutiečių veikalas). Rašoma, kad jį sudaro į lietuvių kalbą išverstas traktatas su dviem *hernhutiečių* giesmėmis. Traktato originalas esą paskelbtas Saksonijos žemėje, Leipcigo-Görlitzo spaustuvėje, o vertimas į lietuvių kalbą – Dancige (dabar – Gdanskas, Lenkija), kurį atlikęs kunigas iš Papelkių. Lietuviško spaudinio platinimu rūpinęsis Tilžės miesto valdininkas Gedūnas (*des Tilftfchen Raths Verwandten Geduhn*). Pažymima, kad nesuprantami raštai diskredituoja liuteronų mokymą ir reikia siekti, kad jie būtų uždrausti platinti².

Dokumentuose minimas valdininkas, platinęs Moravijos judėjimo raštus, veikiausiai yra Johanas Albrechtas Gedūnas (*Johann Albrecht Geduhn*), Tilžės miesto viceseniūnas (*Vize-Aeltermann*). Viceseniūno pareigas jis ėjo nuo 1753 iki 1755 metų³. Geduhnas buvo judėjimo sekėjas, palaikęs ryšius su iš Hernhuto į Prūsijos Lietuvą atsiųstais *broliais* (taip judėjimo šalininkai vienas kitą vadino)⁴.

Leidinys „Stebuklingo Meile warginga Griekininko=Szirdis“ neregistruotas „Lietuvos TSR bibliografijoje“ (T. 1, 1547–1861; 1969) ir jos „Papildymuose“ (1990). Iš to galime spręsti, kad veikalas mokslo apyvartoje praktiškai nefunkcionavo. Taigi jis laikytinas bibliografinė retenybe, kol kas vieninteliu žinomu egzemplioriumi.

Moravijos judėjimo narių iniciatyvas Rytų Prūsijoje aptaręs vokiečių istorikas Walteris Hubatschas veikale „Geschichte der Evangelischen Kirche Ostpreussens“ (D. 1, 1968) užsiminė ir apie lietuvių kalba parengtą *hernhutiečių* traktatą, kurį vertęs Papelkių kunigas Šimelpenigis ir išleidęs Dancige (*von dem Pfarrer von Popelken, Schimmelpfennig, in das Litauische übersetzt und in Danzig gedruckt wurde*⁵). Sprendžiant iš šifro, tyrėjas naudojosi tuo pačiu *Etatsministerium* archyve saugomu egzemplioriumi ir jį lydinčiais archyviniais dokumentais⁶. Veikiausiai Hubatscho paminėtas kunigas yra Adomas

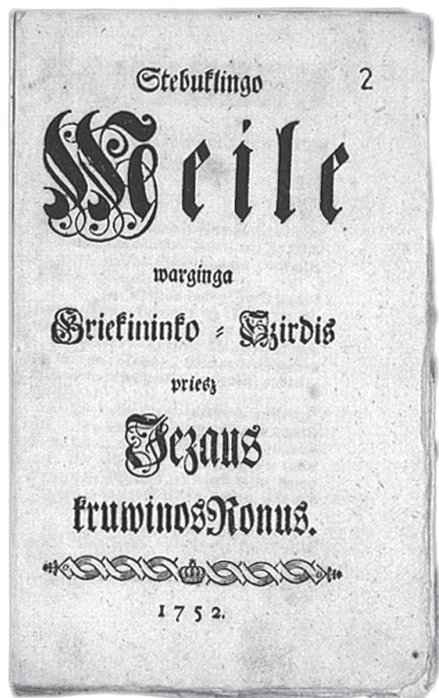
2 [W]egen einer in Litthaufcher Sprache divulgirter Herrenhutischer Kleinen Piece (1752–1756), 1767, GStA PK: XX HA EM 38 d Nr. 20, p. 1v, 16v–24r.

3 [THIEL, E. C.], *Statistifch=topographifche Beschreibung der Stadt Tilfe*. [...]. Königsberg, Gedruckt bei Heinrich Degen, 1804, p. 91.

4 WOTSCHKE, Theodor. *Der Pietismus in Königsberg nach Rogalls Tode in Briefen*. Königsberg, Kommiffionsverlag Ferd. Beyers Buchhandlung Tommas&Oppermann, 1929–1930, p. 129–130.

5 HUBATSCH, Walter. *Geschichte der Evangelischen Kirche Ostpreussens*, Bd. 1. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1968, p. 231.

6 HUBATSCH, Walter. *Geschichte der Evangelischen Kirche Ostpreussens*, p. 231, 508.

1 PAV. Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve rasto Nikolajaus Ludwigo von Zinzendorfo teologinio veikalo „Stebuklingo Meile warginga Griekininko=Szirdis“ (1752) antraštinis puslapis (šifras: XX HA EM 38 d Nr. 20)

Frydrichas Šimelpenigis jaunesnysis, kunigavęs Papelkiuose nuo 1726 iki 1763 metų⁷. Šimelpenigis palaikė ryšius su Moravijos judėjimo sekėjais. Apie kontaktus su Zinzendorfo bendražygiais užsimena Vilius Gaigalaitis knygoje „Evangeliški Surinkimai Lietuvoje“ (1905). Jis rašo, kad Friedrichas Böhnischas (1710–1763) ir Christophas Demuthas, kurie Prūsijos Lietuvoje lankėsi 1733-iaisiais, sulaukė vietos kunigų, ypač Papelkių kunigo Šimelpenigio, kvietimo apsilankyti krašte.

Wiens Mokytojis, rašydamas Mete 1861 apie „Maldininkus“ pafakoja, kad Bėnišas bey Dėmuts dėl to į Lietuvą atkeliawufiu, įdant įwandrawufiems Salzburgeriams Diewo žodį apfakytu. Kitoj Wietoj wėl apreikšta, kad Brolei, paklušę Wadinimams tulų Kunigų, ypacz Kunigo Szimelpfenig iš Papelkiū, tankei į Lietuvą atkeliawė.⁸

Vadinasi, yra pagrindo manyti Šimelpenigį buvus traktato vertėju. Mat jis buvo vienas iš Prūsijos Lietuvos kunigų, palankiai vertinęs Moravijos judėjimą.

- 7 Šimelpenigis gimė 1699 metais Piktupėnuose. 1718-aisiais buvo imatrikuliuotas į Karaliaučiaus universitetą. Baigęs universitetą 1723-iaisiais pradėjo dirbti precentoriumi Žiliuose. Po trejų metų paskirtas Papelkių lietuvių kunigu, kur gyveno ir dirbo iki mirties 1763 m. Šimelpenigis žinomas kaip aktyvus Prūsijos Lietuvos raštijos veikėjas, redagavęs lietuvišką Bibliją (išspausdinta 1755), sukūręs ir išvertęs giesmių, 1750 metais parengęs ir išspausdinęs evangelikų liuteronų oficialų giesmyną *Is naujo perveizdėtos ir pagėrintos giesmių knygos* (kartotas iki 1810 m.). BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Aleksandrynas. Senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos* 2. XVIII–XIX amžiai. Čikaga: JAV LB Kultūros fondas, 1963, p. 59; *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A: Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861. Vilnius: Mintis, 1969, p. 386–389.
- 8 GAIGALAITIS, W[ilius]. *Evangeliški Surinkimai Lietuvoje. Ištyrinėjimai apie jų Pradžią, Augimą bey dabartinį Buovį*. Sutaifė Kunigas Dr. W. Gaigalaitis. Priekulėje 1905, p. 6–7.

Identifikuotas vokiškas vertimo originalas. Jo antraštė – „Die erftaunliche Verliebtheit eines armen Sünders=Herzens gegen die blutigen Wunden JESU. Leipzig und Görlitz, In der Marchefchen Buchhandlung, 1752“. Tyrimui naudotas Veimaro hercogienės Anos Amalijos bibliotekoje saugomas 1752 metų leidimo egzempliorius, išleistas kartu su kitais XVIII amžiaus spaudiniais; konvoliuto šifras: 4, 9: 128. Veimaro egzempliorius turi 24 puslapius. Traktato tekstas tos pačios struktūros kaip ir lietuviškas jo vertimas, jis vientisas, nesuskirstytas į skyrius, tačiau paskelbtas be giesmių. Leidinys parengtas anonimiškai, kas yra šio teksto autorius, antraštėje nepasakyta.

Religinio traktato atribuciją padėjo nustatyti XVIII ir XIX amžiuose paskelbti bibliografiniai darbai. Autorystę nurodo Johannas Benediktas Metzleris kataloge „Buchhändlers in Stuttgart Universal=Catalogus“ (1770). Jis rašo, kad Christiano Gottfriedo Marchės (*Marche*)⁹ spaustuviėje Görlitze parduodama Nikolajaus Ludwigo von Zinzendorfo (*Ludw. von Zinzendorfs*) knyga „[D]ie erftaunliche Verliebtheit eines armen Sünders Herzens gegen die blutigen Wunden JESU“, išleista 1752 metais¹⁰. Ankstesnę, 1751-ųjų Zinzendorfo knygos laidą pamini bibliografai Wilhelmas Heinsius žinyne „Allgemeines Bücher-Lexikon“ (1793)¹¹ bei Johannas Georgas Meuselis knygoje „Lexikon der vom Jahr 1750 bis 1800 verstorbenen teutschen Schriftsteller“ (1816)¹². Tikėtina, kad 1752 metų lietuviškas vertimas galėjo būti atliktas remiantis 1751-ųjų laida.

Grafas Zinzendorfas laikomas viena spalvingiausių ir intriguojančių asmenybių XVIII amžiaus vokiškojo pietizmo istorijoje, krikščionių religinės bend-

- 9 Christianas Gottfriedas Marché (Christian Gottfried Marche, 1694–1768) – Hernhuto bibliotekininkas (1730), rašytojas, grafo Zinzendorfo pagarbiai vadintas religinės bendruomenės Hernhute steigėju, turėjęs Görlitze spaustuvię, kurioje išleidęs ne vieną Zinzendorfo parengtą knygą, žr. [JÖCHER, Christian Gottlieb]. *Fortsetzung und Ergänzungen zu Christian Gottlieb Jöchers allgemeinem Gelehrten = Lexico* [...]. Anfangen von Johann Christoph Adelung und vom Buchstaben K fortgesetzt von Heinrich Wilhelm Rotermond [...]. IV Bd., Bremen, gedruckt bey Georg Jönken, und in Commiffion bei J. G. Heyfe, 1813, p. 657.
- 10 [METZLER, Johann Benedict]. *Johann Benedict Mezlers Buchhändlers in Stuttgart Universal=Catalogus, oder vollftändiges Verzeichniß alter in deffen Handlung sich befindenden Bücher* [...], 3weyter Theil. N-Z. [Stuttgart: Johann Benedict Mezler, 1770], p. 369.
- 11 [HEINSIUS, Wilhelm]. *Allgemeines Bücher-Lexikon oder alphabetisches Verzeichniß der in Deuschland und den angrenzenden Ländern gedruckten Bücher, nebst beygesetzten Verlegern und Preisen* von Wilhelm Heinsius, 4 Bd., Leipzig, in der Buchhandlung des Verfassers, 1793, p. 462.
- 12 [MEUSEL, Johann Georg]. *Lexikon der vom Jahr 1750 bis 1800 verstorbenen teutschen Schriftsteller*, ausgearbeitet von Johann Georg Meusel, 15 Bd. Leipzig, bey Gerhard Fleischer, dem Jüngern, 1816, p. 436.

ruomenės (*Herrnhuter Brüdergemeine*) įkūrėjas, giesmių, traktatų, litanijų ir pamokslų autorius, tarptautinių misijų Europoje ir kituose kontinentuose organizatorius. Jis gimė Dresdene 1700 metais aristokratų šeimoje. Eidamas 10 metus pateko į Halę, tuo metu jau gerai žinomą Augusto Hermanno Franckės (1663–1727) pedagogiumą, kur buvo ugdomas griežtais pietistiniais principais. 1716 metais šeimos sprendimu jaunas grafas pasiūstas studijuoti teisės į liuteroniškosios ortodoksijos centrą Vitenbergo universitetą. 1722 metais vedė Erdmuthę Dorotheą Reuss (1700–1756), apsigyveno Berthelsdorfe, Žemutinėje Lužicoje ir tais pačiais metais priglaudė grupę atvykusių čekų protestantų, *Unitas Fratrum* judėjimo pabėgėlių. Augant nesutarimams su Halės pietistais ir tradiciniais liuteronais, Zinzendorfas turėjo palikti Saksoniją (nuo 1736 iki 1747). Gyvendamas tremtyje savo veiklą pakreipė į misijas, steigė religines kolonijas-gyvenvietes vokiškose žemėse (Herrnhage, Marienborne) ir Nyderlanduose. 1734 m. išventintas evangelikų liuteronų kunigu, o 1737-aisiais Danieliaus Ernsto Jablonskio (1660–1741), senjojo *Unitas Fratrum* judėjimo vyskupo, ir Davido Nitschmanno ordinuotas vyskupu. Zinzendorfas daug keliavo po Europą, vykdė evangelizacijos darbą Vakarų Indijoje (1739), religines kolonijas steigė Šiaurės Amerikoje, Pensilvanijoje (1741–1743). Moravijos judėjimas peraugo į tarptautinį judėjimą. Judėjimo sekėjai vykdė krikščioniškas misijas Grenlandijoje (1733), Pietų Afrikoje (1737), Surinamyje (1735), Labradore (1752) ir Jamaikoje (1754). Zinzendorfo deklaruojama teologija buvo pagrįsta kristocentrizmu. Jis skelbė, kad Jėzaus Kristaus gyvenimas yra lyg paguodos šaltinis ir pavyzdys kiekvienam tikinčiajam. Zinzendorfas teigė, kad tikintieji turi gyventi bendruomenėje ir kiekvienas individualiai dėmesį skirti dvasinei sielovadai. Jo kūrybinės ir religinės veiklos moto, kuriuo jis sekė visą gyvenimą – nėra krikščionybės be bendruomenės (vok. *Kein Christentum ohne Gemeinschaft*). Eidamas 60-uosius metus, 1760 m. grafas mirė Hernhute, palaidotas bendruomenės kapinėse¹³.

TRAKTATO TEOLOGINĖS MINTIES RAIŠKA

Lietuvių bendruomenei skirtas Zinzendorfo religinis traktatas „Stebuklingo Meile warginga Griekininko=Szirdis“ (1752) yra labai emocionalus ir jausmingas kūrinys, persunktas mistiniais vaizdiniais. Tekste deklaruojamos teologinės nuostatos, paženklintos polinkiu į kristocentrizmą. Autorius

13 VOGT, Peter. Nicholas Ludwig von Zinzendorf (1700–1760). In *The Pietist Theologians. An Introduction to Theology in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, parengė Carter Lindberg. Oxford: Blackwell Publishing, 2005, p. 207–223.

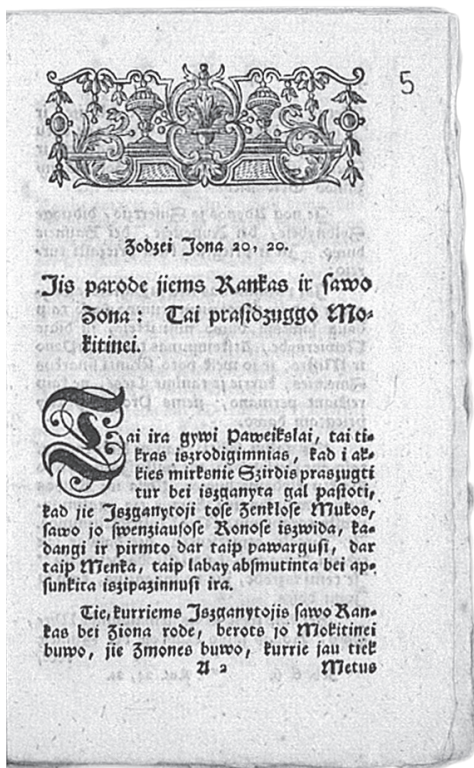
fokusavosi į Jėzaus Kristaus nukryžiuavimo, kančios motyvus. Jis išryškino Kristaus žaizdų kultą, pabrėžė šių religinių simbolių reikšmę individualiai sielovadai, neišvengiamą tikinčiojo atsinaujinimui ir dvasiniam prabudimui (vok. *Erweckung*). Traktate ypač adoruojamos Jėzaus žaizdos ir sužeistas šonas.

Mes Amžinai ne galim Išžanytoiem || ganna dekawoti, kad jiffaj mus ant fawo || Ronu wedes,
 kurramme mufu Dužios ni= || f3kalbama Skarba rado. ||
 Mes fawo didde Malone, ir is3gany= || tinga Walnybes-Gromata, gražey noriem || wartoti. || [...]
 Mes norim Jezaus Ronus wiffada || apžurieti, ir is3 jes wiffa Mokla imti. ||
 Mes weik noriem Kryf3awotojo Mei= || li def3ina Ranka imte, jie apžureti, wid= || ujie mufu
 Wardus fkaititi, ir fu mufu || S3irdies gillaufa Pafilenkimo fweikiti. ||
 Weik po to norim mes, Randas kai= || res Rankas apfid3augti. ||
 Potam norim abbeju Kожu Ronaš, fu || daugybe Meilingo Mielejimo=Af3aromis || pabuc3oti. ||
 Mes ypaczei norim ta didde Rona || 3enkla 3mogaus=Sunu, S3alies=Rona ta || kruwina, platia,
 gilli, us3 wif Mylimoje || S3irdies=Rona, fu dangis3ka=faldiaus || D3augfma apžureti, nau-
 doti ir paklonoti. || (p. 18–19)

Žodis *ronos* (ypač retai lietuviškas atitikmuo – *žaizdos*) pats produktyviausias, nedidelės apimties vertime pavartotas daugiau nei 90 kartų. Kūrinio autorius alegoriškai kalba, kad žaizdos yra lyg namai, vieta, kur galima gyventi, miegoti, budėti ir dirbti. Tikinčiajam toks vaizdavimas turėjo reikšti gana artimą ir intymų santykį su Kristumi. Reiktų pastebėti, kad veikalo kalba šiuolaikiniam, moderniam skaitytojui būtų nepriimtina ir gana šokiruojanti.

Mes norim Ronofe wiffu Namofe buti. || Ronofe mes norim gyventi, walgiti, || gerti, mego-
 ti, buddeti, dirbti, ir wiffus || Mufu, Rikus ir Darbus, m3zafus kaip ir || diddefis, wiffa
 musu Gywafti-Pribuwimo, || ir Perfimanimus fu Ronu Krauju aplakinti, || fudinti, ir
 apmofiti. || (p. 21–22)

Traktato kalba gana įtaigi. Tekstas nestokoja argumentacijos. Kaip įtikinimo elementas pasitelkiama žinoma sena liuteronų pasija „Jezau! Kentejims tawo“ (p. 15) („Jesu dein Paßion, ist mir lauter Freude“), kurioje vaizduojami Jėzaus nukryžiuavimą ir kančią žymintys ženklai. Traktate gausu retorinių figūrų. Retoriškai klausiama, ar tas yra liuteronų tikėjimo (*Lutteraus Wieros*), kuris fundamentalių dalykų, Kristaus *žymelių* neišpažino? Kritiškai vertinami žmonės (vokiškame tekste jie vadinami *ortodoksais*), kurie *bille kaip apžuri*, || *kurrie patis pries3 jies* [t. y. žaizdas] *nepaklonaj, taip* || *f3altaj ir fwetimaj ijfirodo* (p. 17). Įdomu tai, kad šiuo kūrinio autorius išreiškė ideologinę poziciją, savo teologiją

2 PAV. Vertimo „Stebuklingo Meile warginga Griekininko=Sžirdis“ (1752) fragmentas, p. [7]

ir pamaldumą laikęs neatsiejamai nuo liuteronybės, Martyno Liuterio skleistų idėjų.

Zinzendorfo žaizdų ir kraujo teologija tyrinėtojų siejama su viduramžių misticizmu ir Romos katalikų tradicija. Jėzaus žaizda šone simbolizavo Jėzaus kaip Išgelbėtojo ir Išganytojo darbą, o, eschatologiniu požiūriu, žaizdos esą tie skiriamieji ženklai, iš kurių bus atpažįstamas Jėzus per antrąją atėjimą. Tema buvo artima Renesanso dailininkams, chrestomatinis pavyzdys – Michelangelo Merisi da Caravaggio paveikslas „Šv. Tomas Netikintysis“ (apie 1601). Paveiksle vaizduojamas Kristaus prisikėlimu abejojantis šv. Tomas, fiziškai liečiantis Dievo žaizdą šone. Genezės ieškant vertėtų atsigręžti ir į ortodoksinę liuteronų himnodiją (Martino Behmo (1557–1622) religinę poeziją), taip pat į Johanno Anastasijaus Freylinghauseno giesmyną, žinomą kaip Halės pietistų himnodinį veikalą¹⁴.

Jausminga, emocionali, tarp religinio intelektualumo ir diletantiškumo balansuojanti Zinzendorfo religinė raiška prigijo ir buvo priimta religinėje bendruomenėje, iškilo kaip pagrindinė Moravijos judėjimo religinio pamaldumo tema. Kraujo ir žaiz-

dų konceptai nuo amžiaus ketvirtojo dešimtmečio buvo naudojami religinėse giesmėse, taip pat vadinamose žaizdų litanijose (*Wundenlitanei*)¹⁵, liturgijoje, švenčių ir ceremonijų instaliacijose. Kristaus kančios ženklai buvo vaizduojami dailės kūriniuose, Dancige gimusio Johanno Valentino Haidto (1700–1780),

14 Plačiau apie kraujo ir žaizdų teologiją žr. VOGT, Peter. „Honor to the Side“: The Adoration of the Side Wound of Jesus in Eighteenth Century Moravian Piety. *Journal of Moravian History*, 2009, Nr. 9, p. 83–106; ATWOOD, Craig D. Understanding Zinzendorf's Blood and Wounds Theology. *Journal of Moravian History*, 2006, Nr. 1, p. 31–47.

15 Litanių vokiškoji Moravijos bažnyčios bendruomenė vėliau atsisakė. Amerikiečių istoriko Craigo D. Atwoodo teigimu, litanių vartojimo tradicija nutrūko XVIII a. pabaigoje. ATWOOD, Craig D., Understanding Zinzendorf's Blood und Wounds Theology, p. 33.

bendruomenės dailininko, darbuose. Zinzendorfui ypač kūrybingas ir produktyvus buvo penktasis dešimtmetis, tačiau jo kūryba amžininkų vertinta nevienareikšmiškai. Iki 1750 metų buvo išspausdinta apie 200 knygų ir pamfletų, nukreiptų už ir prieš Zinzendorfą ir Moravijos judėjimą¹⁶.

SVARBESNĖS VERTIMO KALBOS YPATYBĖS

Vertimas buvo paskelbtas XVIII a. viduryje. Šiame šimtmetyje spausdinti lietuviški raštai pasižymėjo diakritine rašyba. Diakritikų vartojimas praktiškai buvo tapęs norma, jų paisė evangelikų liuteronų tikybos raštų rengėjai ir Prūsijos Lietuvos spaustuvininkai. Diakritiniai ženklai buvo vartojami su tam tikromis grafemomis. Jie buvo pritaikyti lietuvių kalbos fonetinei sistemai, atliko distinktyvinę funkciją. Diakritikai padėjo skirti fonemas, vienodai rašomas, tačiau skirtingas morfologines formas. Ženklaais buvo žymima ilgojo arba kirčiuoto skiemens vieta žodyje. Ortografija buvo svarbi komunikacijai ir pirmiausia nukreipta į dvasininkus, mokytojus, kantorius, precentorius, kuriems lietuvių kalba nebuvo gimtoji. Tikslingai vartojamos grafemos su diakritiniais ženklais gelbėjo skaitant tekstą. Aiškiai perskaitytas, artikuliuotas tekstas sudarė geresnes komunikacijos, informacijos perteikimo, supratimo galimybes, užtikrino sklandesnį adresato ir adresanto ryšį. Kad tais laikais svarbus buvo veikalo filologinis parengimas, iliustruoja ir 1778 metais paskelbtas Christiano Lanhanseno (1660–1727) knygos vertimas į lietuvių kalbą „Trumpas ir prąstas Išguldimas wiffū Nedėlės ir šwentū Dienū Ewangeliū“. Šiai knygai pratarinė Jonas Jokūbas Kvantas, Karaliaučiaus universiteto teologijos profesorius (nuo 1755 metų – Rytų Prūsijos generalsuperintendentas Karaliaučiuje), kalbėdamas apie vertimo atlikimą akcentavo veikalo kalbos ir ortografijos kokybę¹⁷.

Bene didžiausias lietuviško vertimo „Stebuklingo Meile warginga Griekininko=Sgirdis“ ypatumas (ar trūkumas), kuris jį išskiria iš kitų aptariamojo laikotarpio raštų – netipiška ortografija. Veikalas išspausdintas su labai kukliu diakritinių rašmenų inventoriumi. Nėra to meto Prūsijos Lietuvos lietuviškuose raštuose įprasto digrafo <ŭ>. Veikale yra vos kelios grafemos su diakritiniais ženklais (<á>, <é>, <ó>, <ô>, <û>, <ž>). Diakritikai vartojami kur ne kur ir ne visuomet pagal paskirtį. Skaitant tekstą jie ypač pastebimi. Mat raidžių rinkėjas

16 VOGT, Peter. Nicholas Ludwig von Zinzendorf (1700–1760), p. 209.

17 [QUANDT, Johann Jacob]. [Vorrede], *Trumpas ir prąstas Išguldimas wiffū Nedėlės ir šwentū Dienū Ewangeliū*, [...], Karaláucujuje 1778. [...] išspauftas pas Gottl. Leber. Artung, p. [5].

tekstui panaudojo rašmenis iš kito dydžio ir stiliaus literų rinkinio (išskyrus <ž>). Nosiniai balsiai *a, e, i, u* nežymimi šakelėmis. Jie grafiškai neskiriami nuo nuo ilgųjų ir trumpųjų balsių *a, e, i, u*, žymimi tokiomis pat grafemomis <a>, <e>, <i>, <u>. Balsis *é* neskiriamas diakritikais nuo *e*. Abu realizuojami ta pačia grafema <e>. Išlieka atviras klausimas, ar rašmenų su diakritiniais ženklais pristigo Dancigo spaustuvė, ar diakritikai nebuvo sužymėti pačiame rankraštyje, kuris buvo įteiktas leidėjui.

Veikalui būdingos šnekamosios kalbos morfologijos ypatybės. Įvardžiutinių būdvardžių vyriškosios giminės vienaskaitos vardininko galūnėje pasitaiško *-je*: *Szittaipo buwo mufu myli Seneje* (= senieji) *kur=* || *riems tas faldus 3odis Evangelios Pena ir* || *Meddus bawo*, p. 11; *Angelej mieli szwén=* || *teje* (= šventieji), *girdiekit ir jus Danguje*, p. [1]. Kita ypatybė – sutrumpėjusios vardažodžių moteriškosios giminės vienaskaitos vietininko formos, kada numetama *-je*: *jok iszpażinno ir* || *Szirdie* (= širdyje) *iftire buwo*, p. 4; *Krikszioniftes pradzio* (= pradžioje) || *Moksla nu Ronu Jezaus i ju Szirdzes* || *Grunta deti*, p. 16; *kadangi Jis kai Kirmelate fawo Tuzbo* (= tūžboje) [...] *mufu=* || *delei fufireti*, p. 23. Greta sveikų formų užfiksuotos sutrumpėjusios veiksmožodžių formos. Esamojo laiko ir būtojo kartinio (?) laiko 3 asmenyje numetamas paskutinis skiemuo *-ja*: *kurrie fawo* || *Skarba czemiszkofe Rykufi nefzo* (= nešioja), p. 8; *ifz wiffos Sylós Iszganay=* || *tojo Ronos* [...] *Globo* (= globojo), p. 11.

Formų trumpinimas rodo, kad nebuvo paisoma prūsų vakarų aukštaičių pietinės patarmės, išigalėjusios ir taikomos to meto Prūsijos Lietuvos raštams. Reiktų pastebėti, kad vertimas gana klampus. Ar be Šimelpenigio prie verčiamo teksto ranką galėjo pridėti dar ir kitas asmuo, tikėtina, bus galima atsakyti išanalizavus Papelkių kunigo parengtų darbų kalbos (ypač ortografijos, morfologijos ir sintaksės) ypatybes.

ISTORINIS KONTEKSTAS

Moravijos judėjimo istorijos pradžia siejama su čekų protestantišku *Unitas Fratrum* judėjimu. 1457-aisiais grupė husitų, čekų reformatoriaus Jano Huso (Jan Hus, apie 1370–1415) sekėjų, siekė atsiskirti nuo pasaulio Kunvalde, mažame kaimelyje netoli Prahos. 1467 metais savo iniciatyva jie ordinavo vyskupą ir kunigus. XV–XVI a. religiniam judėjimui plintant, jo nariai neišvengė persekiojimų. Po protestantų pralaimėjimo Baltojo kalno mūšyje 1620-aisiais Bohemijos ir Moravijos gyventojai pakrypo į Romos katalikų tikėjimą, judėjimas išliko tik egzilyje. Vienas paskutinių *Unitas Fratrum* vadovų vyskupas Janas Amosas Komenskis (ček. Jan Ámos Komenský, 1592–1670)

kartu su religinės bendruomenės nariais, vyrais ir moterimis, pasitraukė į Lenkiją. Komenskis siekė judėjimui paramos iš protestantų vadovų Švedijoje, Anglijoje ir Nyderlanduose. Po jo mirties 1670-aisiais kelios grupės išliko Bohemijoje ir Moravijoje. XVIII a. pradžioje judėjimo nariai rado prieglobstį Hernhute, Saksonijos žemėje įkurtame miestelyje netoli Čekijos¹⁸. Čia grafui von Zinzendorfiui gimė planas kurti religinę koloniją-gyvenvietę.

Moravijos judėjimo šalininkai gana anksti rodė susidomėjimą Rytų Prūsija. Praėjus dvejiems metams po bendruomenės (*Herrnhuter Brüdergemeine*) oficialaus įsteigimo 1727 metais Hernhute, Christianas Davidas (1690–1751), judėjimo sekėjas, nuvyko į Karaliaučių. Karaliaučiaus universitete Teologijos fakultete aukštas pozicijas turėjo pietistai, vokiškojo Halės pietizmo šalininkai. Rektoriaus pareigas tuo metu ėjo pietistas Heinrichas Lyzijus. 1729 metais rašytoje ataskaitoje Davidas mini susitikimus su rektoriais, Karaliaučiaus universiteto teologijos profesoriais Abrahamu Wolffu, Johannu Davidu Kypke ir kitais universiteto atstovais. Sprendžiant iš išpūdžių, Davidas vizitu buvo labai patenkintas. Jis tikėjosi Moravijos judėjimo narių bendradarbiavimo su vietos pietistais, taip pat puoselėjo viltis, kad judėjimo nariai atvyks į Rytų Prūsiją dirbti mokytojais¹⁹. Zinzendorfo šalininkų planuose – judėjimo kooperacija, dalyvavimas edukaciniame darbe kartu su Karaliaučiaus pietistais.

Pats grafas lydimas sekėjo Andrėjaus Grasmanno (Andreas Grasmann, 1704–1783) pirmojo vizito į Karaliaučių atvyko 1736-aisiais. Karaliaučiuje praleidęs dvi dienas, pasak biografo Augusto Gottliebo Spangenberg, atsidėjo kūrybai, sukūrė giesmę „Ihr Seelen, meiner Pilgerschaft geliebte Mitgenossen“²⁰. O spalį grįždamas atgal iš Rygos, kuri vėliau grafiui tapo mažąja citadele, universitete laikė vienas pamaldas (*wo er im Friedrichskollegium eine Versammlung hielt*)²¹. Grafas turėjo didelių švietėjiškų užmojų Prūsijos Lietuvoje. Erichas Beyrutheras rašo apie „lietuvišką planą“ (*Litauischen Plan*), kurio gaires grafas išdėstė savo laiške Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui I. Grafas Augusto Hermanno Franckės švietimo institucijų, kurios sėkmingai veikė Halėje, pa-

18 LEMPA, Heikki; PEUCKER, Paul. „Introduction“. In *Self, Community, World. Moravian Education in a Transatlantic World*. Sudarė Heikki Lempa ir Paul Peucker, Bethlehem: Lehigh University Press, 2010, p. 20–21.

19 BECK, Hamilton H. H. *Moravians in Königsberg in the Eighteenth Century*. In *Königsberg: Beiträge zu einem besonderen Kapitel der deutschen Geistesgeschichte des 18. Jahrhunderts*, parengė ir sudarė Joseph Kohnen, Peter Lang, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien, 1994, p. 342.

20 WOTSCHKE, Theodor. *Pietismus in Königsberg nach Rogalls Tode in Briefen*, p. 44.

21 WOTSCHKE, Theodor. *Pietismus in Königsberg nach Rogalls Tode in Briefen*, p. 44.

vyzdžiu siulė Prūsijos Lietuvoje steigti Našlaičių namus (*Waisenhaus*). Pagal Zinzendorfo idėją Našlaičių namuose turėjo veikti seminariumas egzilyje gyvenantiems zalcburgiečių vaikams. Grafo planai turėti savo įtaką Prūsijos Lietuvoje gimė po sėkmingos religinės bendruomenės patirties, mokyklų ir maldos namų steigimo latvių ir estų bendruomenėms Livonijos žemėje. Pasak Beyruthero, vėliau „lietuviško plano“ grafas atsisakė ir prie jo negrįžo²².

Reiktų pabrėžti, kad, Zinzendorfiui atvykus į Karaliaučių, atmosfera jo atžvilgiu buvo atšiauresnė. Prie universiteto vairo jau buvo pietistas, Halės pietizmo šalininkas, Augusto Hermanno Franckės mokinys Franzas Albertas Schultzas (1692–1763). Su jo atėjimu Rytų Prūsijos švietimo sistemoje ir Bažnyčios gyvenime, kuri palietė ir Prūsijos Lietuvos lietuvius, buvo susiję daug pokyčių. Aljansas tarp Moravijos judėjimo ir Rytų Prūsijos pietistų tapo vis komplikuo-tesnis. Santykiai su akademinė bendruomene dar labiau vėso, kai Zinzendorfo veikla sulaukė pasipriešinimo iš Halės pietistų. Grafas siekė, kad jo religinė bendruomenė būtų integruota į Evangelikų liuteronų bažnyčią, funkcionuotų lyg *ecclesiola in ecclesia (bažnytėlė bažnyčioje)*²³. Tačiau 1742-aisiais jam nedalyvaujant judėjimas atskirtas nuo oficialiosios Bažnyčios²⁴.

Grafo pastangos gražinti komunikaciją su Karaliaučiaus pietistais matomos ir 1744 metais. Jis 1744 m. birželio 20 d. parašo laišką tuometiniam Teologijos fakulteto dekanui Johanui Heinrichui Lyzijui (Johann Heinrich Lysius, 1704–1745). Laiške kreipiasi į Teologijos fakultetą ir Dvasinę ministeriją (*Geistliche Ministerio*), kad fakulteto akademinė bendruomenė apsvarstytų ir atsakytų į 14 jo išdėstytų punktų. Jis prašo apsvarstyti, kaip jo raštai ir mokymas nukrypsta nuo Augsburguro konfesijos²⁵. Nesulaukęs atsakymo (1744 m. birželio 28 d. laišku) vėl kreipiasi į Schultzą ir Lyzijų ragindamas komunikuoti²⁶. Kitame kreipimesi jis išreiškia apgailėstą dėl netolerancijos Moravijos bažnyčiai, Hernhutui, jo asmeniui ir vykdomai religinės bendruomenės veiklai²⁷.

22 BEYREUTHER, Erich. *Zinzendorf und die Christenheit 1732–1760*. Marburg an der Lahn: Verlag der Francke-Buchhandlung GmbH, 1961, p. 137, 145.

23 WALLMANN, Johannes. *Der Pietismus*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005, p. 197.

24 WALLMANN, Johannes. *Der Pietismus*, p. 198.

25 Nikolaus Ludwig von Zinzendorf, *Ergänzungsbände zu den Hauptschriften*. Bd. IX. *Büdingische Sammlung* Bd. 3, sudarė Erich Beyreuther ir Gerhard Meyer. Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung, 1966, p. 416–421.

26 Nikolaus Ludwig von Zinzendorf, *Ergänzungsbände zu den Hauptschriften*, Bd. IX, p. 515–517.

27 Nikolaus Ludwig von Zinzendorf, *Ergänzungsbände zu den Hauptschriften*, Bd. IX, p. 518.

XVIII a. penktasis dešimtmetis Moravijos bažnyčiai nebuvo palankus, judėjimas patyrė suvaržymų. Prabėgus ketveriems metams, Prūsijos karalius Frydrichas II 1748 metais davė nurodymą Karaliaučiaus valdžios organams, kad jie atkreiptų dėmesį į pasiuntinius iš Hernhuto, ar šie neužsiima gyventojų „atvertimais“. Taip pat ir Schultzas, universiteto rektorius, su dideliu įkarščiu priešinosi judėjimo išplitimui regione²⁸.

Galima rasti ir daugiau pavyzdžių, iliustruojančių, kad Zinzendorfas nebuvo labai pageidaujamas ir turėjo Karaliaučiuje *persona non grata* statusą. Vokiečių teologė Rutha Fuehrer monografijoje „Die Gesangbücher der Stadt Königsberg“ (1927) analizavusi XVIII amžiaus Karaliaučiuje leistų vokiečių evangelikų liuteronų giesmynų repertuarą (autorių ir jų giesmių) atrankos, giesmynų sudarymo principus nustatė, kad giesmynų sudarytojais palaikė Halės pietistinę kryptį. Iškalbus ir kitas šios tyrėjos pastebėjimas. Pirmą kartą Zinzendorfo giesmė „Herz und Herz vereint zusammen“ tik 1883 metais „prasiveržė“ į Karaliaučiaus repertuarą: *Am bedeutsamsten jedoch find die neuen Dichter, die hier zum ersten Male in Königsberg auftauchen. An erster Stelle find zu nennen Joh. Meyfarts „Jerusalem Du hochgebaute Stadt“ und Zinzendorfs „Herz und Herz vereint zusammen“*²⁹ (*Visgi reikšmingiausia čia tai, kad pirmą kartą Karaliaučiuje [t. y. Karaliaučiaus giesmyne – pastaba mano] pasirodo nauji poetai. Visų pirma reikėtų paminėti Joh[anno] Meyfarto „Jerusalem Du hochgebaute Stadt“³⁰ ir Zinzendorfo „Herz und Herz vereint zusammen“³¹). Tik ne į pietistinį Georgo Friedricho Rogallio, o į ortodoksinės pakraipos vadinamąjį „senąjį“ Jono Jokūbo Kvanto giesmių rinkinį. Taigi Karaliaučiuje Apšvietos laikotarpiu Zinzendorfo religinė poezija bent jau oficialiu lygiu pripažinimo kurį laiką neturėjo, nuo jo giesmių, kuriose propa-*

28 BECK, Hamilton H. H. *Moravians in Königsberg in the Eighteenth Century*, p. 342–343.

29 FUEHRER, Ruth. *Die Gesangbücher der Stadt Königsberg*. Königsberg: Beyer in Komm, 1927, p. 131.

30 Johannas Matthäusas Meyfartas (Johann Matthäus Meyfart, 1590–1642) – teologas, pedagogas, evangelikų liuteronų kunigas, Erfurto universiteto profesorius, ejęs universiteto rektorius pareigas. Jo religinė poezija tik žymiai vėliau sulaukė pripažinimo ir buvo įtraukta į evangelikų liuteronų giesmynus. Fuehrer paminėta labai paplitusi giesmė „Jerufalem, du hochgebaute Stadt“ (sukurta 1626) nežinomo vertėjo rankos buvo išversta ir į lietuvių kalbą „Jeruzale, aukštasis Diev-Mieftel!“ ir išspausdinta surinkimininkų giesmyne „Wifokios naujos Giefmes arba Ewangeliški Pfalmai“ (Šilokarčema, 1920, nr. 376).

31 Šios giesmės vertimas į lietuvių kalbą „Sžirdimi fufijednokim“ buvo paskelbtas XIX amžiuje. Ją išvertė evangelikų liuteronų kunigas ir Karaliaučiaus universiteto profesorius Frydrichas Kuršaitis ir įdėjo į karo giesmyną „Giesmjū-bey Maldū Knygos Karališkojo Prufū Waifko“ (Karaliaučius, 1872, nr. 87).

guojama kraujo ir žaizdų teologija, stengtasi atsiriboti. Reiktų pastebėti, kad, po Zinzendorfo mirties praėjus keturiems dešimtmečiams, XIX a. pradžioje į jo religinę poeziją atsigręžė lietuvių maldininkai (vad. *surinkimininkai*). Surinkimininkų giesmyne „Mazos Giesmju Knygeles“ (1819, Tilžė) buvo pirmą kartą publikuotas Zinzendorfo giesmės „Jefum über alles lieben“ vertimas į lietuvių kalbą „Jeza per wifka myleti“ (Nr. 5)³².

Hamiltonas H. H. Beckas atkreipė dėmesį, kad Moravijos bažnyčios diaspora Karaliaučiuje ir provincijoje tapo aktyvesnė po rektoriaus Schultzo mirties (1763), XVIII a. septintajame dešimtmetyje, pirmuoju Karaliaučiaus asociacijos vadovu tapus iš Hernhuto atsiųstam sileziečiui Ernstui Siegmundui Fockeliui (Ernst Siegmund Fockel, 1715–1795) su žmona Anna Dorothea. Jam atvykus 1764-aisiais bendruomenė turėjo 141 narį, o po penkerių metų, 1769-aisiais – 251. Taip pat jis pastebi, kad narių skaičius sumažėjo Fockelio kadencijai einant į pabaigą. 1772 metais bendruomenę sudarė 189 nariai. Fockelio pareigas Karaliaučiuje perėmė Jakobas Benjaminas Makraitis (Jacob Benjamin Macrait, 1722–1783), kuris prieš tai ilgus metus vykdęs diasporos veiklą Šveicarijoje. 1774 metais Moravijos bažnyčios sekėjų buvo 226, 1779-aisiais – 173. Makraitis vizituodavo bendruomenės narius ir už Karaliaučiaus ribų (Balgoje, Bosnicken³³ ir Klaipėdoje). Narių iš šių vietovių 1776-aisiais buvę 12, 1783-iaisiais – 17. Makraitis buvo ilgiausiai dirbęs Karaliaučiuje. Jis mirė ten pat 1783 m. lapkričio 19 d., palaidotas vokiečių reformatų kapinėse (kuriose – nepatikslinta).

Po Makraičio asociacijos vadovu tapo šveicaras Antonas Stählinas (dar vadinamas Stähli, Stehli, 1724–1806), Karaliaučiuje praleidęs penkerius su puse metų. Jo kadencijos pradžioje, 1784-aisiais, Karaliaučiuje buvę 197 nariai, 16 Danzige, 13 Balgoje ir 5 Elbinge. Bendruomenė vėliau sumažėjo iki 177 narių. Sulaukęs kritikos iš Hernhuto, taip pat dėl nesutarimų su Gumbinės asociacijos lyderiu Ulrichu Willy'iu (Ulrich Willy) ir broliu Johannu Georgu Balckmannu, neteko pareigų. Į jo vietą atsiųstas švedas Ulrichas Roslinas (Ulrich Roslin, 1724–1798), kurio žmona Anna Dorothea Ritter (1739–1822) buvo kilusi iš Prūsijos Lietuvos, Priekulės. Jie 1788 metais į Karaliaučių atvyko iš religinės kolonijos-gyvenvietės Gnadenfrei (dabar – Piława Górna, Lenkija). Becko teigimu, Roslino veiklos metais, 1794-aisiais, Karaliaučiaus bendruomenė turėjo 186 narius, 102 nariai buvo Gumbinėje, 40 – Įsrutyje, 8 – Klaipėdoje ir 2 – Tepliuvoje. Dėl ligos ir sloginančios senatvės Roslinas pasiprašė pakeičiamas.

32 STRUNGYTĖ-LIUGIENĖ, Inga. *XIX a. pirmosios pusės surinkimininkų giesmyių istorija (genezė ir kalba)*: daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014, p. 123–125.

33 Arba tyrėjo apsirakta nurodant vietovę Bosnicken, arba šios vietovės XIX amžiuje jau nebebuvo.

Į jo vietą 1795 metais atvyko Christianas Augustas Stegmannas (Christian August Stegmann, 1732–1809) iš Halės su žmona Anna, kur jie praleido aštuonerius metus. 1795 metais Karaliaučiuje buvo 159 nariai. Po metų narių skaičius išaugo iki 182. Per Stegmanno kadenciją, 1796-aisiais, bendruomenė iškovojo teisę turėti nuolatinius maldos namus Karaliaučiuje³⁴. 1803 metais Karaliaučiaus asociacijos vadovu paskirtas Christianas Friedrichas Cunowas (1751–1829), kuris į istoriją įėjo kaip Karaliaučiaus Biblijos draugijos narys, rūpinęsis lietuviškos Biblijos (išspausdinta 1816 m. Karaliaučiuje) leidyba, kuriai finansinę paramą teikė Didžiosios Britanijos Biblijos draugija Londone³⁵.

Svarbus klausimas, ar pavyko Moravijos judėjimo sekėjams skleisti savo religinę misiją ir teologiją tarp vietos gyventojų lietuvių? Iš kai kurių laiškų galima spręsti, kad XVIII a. penktajame dešimtmetyje buvo lietuvių, kuriems buvo artima Zinzendorfo deklaruojama kraujo ir žaizdų teologija. Apie tai pasakojama judėjimo šalininkų Adamo Heindelio ir Georgo Reinhardo Meisnerio ataskaitoje. Ataskaitoje Heindelis ir Meisneris aprašo 1743 ir 1744 m. savo kelionės po Prūsijos Lietuvą įspūdžius. Čia jie mini susitikimus su zalcburgiečiais, evangelikais reformatais, kai kuriais vietos kunigais. Pateikia žinių ir apie pasimatymus su vietos lietuviais:

Den 7. [Februar, 1744] befuchte die erweckten Salzburger in Piktupönen. Sie haben fehr verlangt, daß Bruder Heindel eine Zeit zu ihnen käme. [...] In der Gegend find auch viele erweckte Litauer, davon einige gar zu gern mit mir gefchprochen hätten. Sie konnten aber nicht deutlich und ich nicht litauifch. Sie haben mich nur geküßt und oft Jefu Blut gefagt. Zu Seiguethen [Szillutten?] wohnt ein litauifcher Schulmeister, der mit feinem ganzen Haufe erweckt und auf die Spur zu Jefu Wunden gekommen.³⁶

(Vertimas) [1744 m. vasario] 7 dieną lankiau atbudusius zalcburgiečius Piktupėnuose. Jie labai buvo prašę, kad brolis Heindelis juos aplankyty. [...]. Vietoje taip pat yra daug prabudusių lietuvių, su kuriais mielai būčiau pabendravęs. Jie negalėjo vokiškai, o aš – lietuviškai kalbėti. Jie mane tik išbučiavo ir dažnai minėjo Jėzaus kraują. Seigtėnuose [Šilutėje (?) – Wotschke'ės pastaba] gyvena vienas lietuvių mokytojas, su kuriuo jo dideliuose namuose atbudome ir adoravome Jėzaus žaizdas.

34 BECK, Hamilton H. H. *Moravians in Königsberg*, p. 335–336.

35 STRUNGYTĖ-LIUGIENĖ, Inga. Martyno Liudviko Rėzos lietuviška Biblija (1816) – Evangelikų liuteronų ir Moravijos bažnyčių solidarumo liudijimas. *Knygotyra*, 2018, t. 71, p. 197–209.

36 WOTSCHKE, Theodor. *Der Pietismus in Königsberg nach Rogalls Tode in Briefen*, p. 130.

Apibendrintai galima pasakyti, kad kol judėjimo patriarchas Zinzendorfas aktyviai vykdė savo religinę misiją, jo kūrybos sklaida Karaliaučiuje patyrė tam tikrus suvaržymus. Kūrybos apribojimas gali būti paaiškinamas tuo, kad Karaliaučiaus universitetas buvo tapęs Halės pietistiniu filialu. Intelektualusis Augustas Hermanas Franckė ir jo šalininkai Karaliaučiuje stengėsi atsiriboti nuo skvarbios Moravijos judėjimo šalininkų veiklos ir kontroversiškų Zinzendorfo teologinių nuostatų. Tam įtakos turėjo ir pietistas Schultzas, Prūsijos Lietuvoje nuosekliai ir sistemingai vykdęs pokyčius universiteto, mokyklų ir Bažnyčios gyvenime. Daug dėmesio jis kreipė į kunigų parengimą (jie turėjo būti studijavę Karaliaučiaus ar Halės universitete), į švietimo sistemos turinį, mokytojus ir į spausdinamų knygų repertuarą. Schultzo švietimo reformos vizija verta atskiro aptarimo, tačiau tai jau kito tyrimo objektas.

Išvados

Berlyne Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve rastas nedidelės apimties lietuviškas veikalas „Stebuklingo Meile warginga Griekininko=Sžirdis priesz Jezaus kruwinos Ronus“, išleistas 1752 m. nenurodytoje spaustuvėje. Tai unikalus, Lietuvos bibliografiniuose leidiniuose ligi šiolei neregistruotas spaudinys, Moravijos judėjimo vadovo grafo Nikolajaus Ludwigo von Zinzendorfo (Nikolaus Ludwig von Zinzendorf, 1700–1760) teologinio veikalų „Die erftaunliche Verliebtheit eines armen Sündner=Herzens gegen die blutigen Wunden JESU“ (paskelbtas 1751 ir 1752 metais) vertimas į lietuvių kalbą. Archyviniuose dokumentuose, kurie saugomi kartu su minėtu veikalu (bylos šifras: GStA PK: XX HA EM 38 d Nr. 20) nurodyta, kad vertimas į lietuvių kalbą buvo išėjęs Dancige. Čia pažymima, kad veikalas diskredituoja evangelikų liuteronų mokymą ir reikia siekti, kad jis būtų uždraustas platinti.

Knygą sudaro teologinis traktatas Kristaus nukryžiuavimo tema, sukurtas pagal Evangelijos pagal Joną 20 skirsnio 20 eilutę, ir dvi *hernhutiečių* giesmės („Ar fžis ne Auksciafo Sunus“ ir „Krištaus Kraujas ir Teifybe“; be natų). Nustatyta, kad spaudinio platinimu rūpinosi Moravijos judėjimo šalininkas Johanas Albrechtas Gedūnas (Johann Albrecht Geduhn), 1753–1755 metais ėjęs Tilžės miesto viceseniūno pareigas. Veikiausiai veikalą vertė Papelkių kunigas Adomas Frydrichas Šimelpenigis jaunesnysis (Adam Friedrich Schimmelpfennig, 1699–1763), palankiai vertinęs judėjimą, kvietęs į Prūsijos Lietuvą atvykti jo šalininkus. Vertimas klampokas, atitolta nuo įsigalėjusios prūsų vakarų aukštaičių pietiečių patarmės ir ortografijos principų, kurių stengėsi daugiau ar mažiau

laikytis XVIII amžiaus evangelikų liuteronų raštų rengėjai ir Rytų Prūsijos spaustuvininkai.

Galima svarstyti, kad lietuviškai paskelbtas Moravijos judėjimo veikalas pasiekė Prūsijos Lietuvos lietuvių bendruomenę, joje funkcionavo. Iš kultūrinės apyvartos vėliau jis buvęs išstumtas, nes oficialiosios Rytų Prūsijos bažnyčios atstovų laikytas nelegaliu, esą diskredituojantis evangelikų liuteronų mokymą, kūriniu.

Literatūra ir šaltiniai

1. ATWOOD, Craig D. Understanding Zinzendorf's Blood and Wounds Theology. *Journal of Moravian History*, 2006, Nr. 1, p. 31–47.
2. BECK, Hamilton H. H. Moravians in Königsberg in the Eighteenth Century. In *Königsberg: Beiträge zu einem besonderen Kapitel der deutschen Geistesgeschichte des 18. Jahrhunderts*, parengė ir sudarė Joseph Kohnen, Peter Lang. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien, 1994, p. 335–374.
3. BEYREUTHER, Erich. *Zinzendorf und die Christenheit 1732–1760*. Marburg an der Lahn: Verlag der Francke-Buchhandlung GmbH, 1961.
4. BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Aleksandrynas. Senujų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos 2. XVIII–XIX amžiai*, Čikaga: JAV LB Kultūros fondas, 1963.
5. FUEHRER, Ruth. *Die Gesangbücher der Stadt Königsberg*. Königsberg: Beyer in Komm, 1927.
6. GAIGALATIS, W[ilijus]. *Ewangeliški Surinkimai Lietuvoje. Ištyrinėjimai apie jų Pradžią, Augimą bei dabartinį Buvį*. Sutaifė Kunigas Dr. W. Gaigalatis. Priekulėje 1905.
7. [HEINSIUS, Wilhelm]. *Allgemeines Bücher-Lexikon oder alphabetisches Verzeichniß der in Deutschland und den angrenzenden Ländern gedruckten Bücher*, nebft beygesetzten Verlegern und Preifen von Wilhelm Heinsius, 4 Bd., Leipzig, in der Buchhandlung des Verfassers, 1793, p. 462.
8. HUBATSCH, Walter. *Geschichte der Evangelischen Kirche Ostpreussens*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1968.
9. [JÖCHER, Christian Gottlieb]. *Fortsetzung und Ergänzungen zu Christian Gottlieb Jöchers allgemeinem Gelehrten = Lexico [...]*. Angefangen von Johann Christoph Adelung und vom Buchstaben K fortgesetzt von Heinrich Wilhelm Rotermund [...]. IV Bd., Bremen, gedruckt bey Georg Jönßen, und in Commiffion bei J. G. Heyße, 1813.
10. LEMPA, Heikki; PEUCKER, Paul. Introduction. In *Self, Community, World. Moravian Education in a Transatlantic World*. Edited by Heikki Lempa ir Paul Peucker. Bethlehem: Lehigh University Press, 2010, p. 20–21.
11. *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A: Knygos lietuvių kalba*, T. 1: 1547–1861. Vilnius: Mintis, 1969.
12. [METZLER, Johann Benedict]. *Johann Benedict Mezlers Buchhändlers in Stuttgart Univerfal=Catalogus, oder vollständiges Verzeichniß aller in dessen Handlung sich befindenden Bücher [...]*, 2 Theil. [Stuttgart: Johann Benedict Mezler, 1770].
13. [MEUSEL, Johann Georg]. *Lexikon der vom Jahr 1750 bis 1800 verstorbenen teutschen Schriftsteller*, ausgearbeitet von Johann Georg Meusel, 15 Bd. Leipzig, bey Gerhard Fleischer, dem Jüngern, 1816.

14. Nikolaus Ludwig von Zinzendorf, *Ergänzungsbände zu den Hauptschriften*, Bd. IX, *Büdingische Sammlung* Bd. 3, sudarė Erich Beyreuther ir Gerhard Meyer, Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung, 1966.
15. STRUNGYTĖ-LIUGIENĖ, Inga. *XIX a. pirmosios pusės surinkimininkų giesmynų istorija (genezė ir kalba)*: daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014, p. 123–125.
16. STRUNGYTĖ-LIUGIENĖ, Inga. Martyno Liudviko Rėzos lietuviška Biblija (1816) – Evangelikų liuteronų ir Moravijos bažnyčių solidarumo liudijimas. *Knygotyra*, 2018, t. 71, p. 197–209. <https://doi.org/10.15388/knygotyra.2018.71.8>
17. [THIEL, E. C.]. *Statistisch-topographische Beschreibung der Stadt Tilsje*. [...]. Königsberg, Gedruckt bei Heinrich Degen, 1804.
18. VOGT, Peter. „Honor to the Side“: The Adoration of the Side Wound of Jesus in Eighteenth Century Moravian Piety. *Journal of Moravian History*, 2009, Nr. 9, p. 83–106.
19. VOGT, Peter. Nicholas Ludwig von Zinzendorf (1700–1760). In *The Pietist Theologians. An Introduction to Theology in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, parengė Carter Lindberg. Oxford: Blackwell Publishing, 2005, p. 207–223.
20. [ZINZENDORF, Nikolaus Ludwig]. *Die erstaunliche Verliebtheit eines armen Sünder=Herzens gegen die blutigen Wunden JESU*. Leipzig und Görlitz, In der Marchefchen Buchhandlung, 1752.
21. [ZINZENDORF, Nikolaus Ludwig]. *Stebuklingo Meile warginga Griekininko=S3irdis pries3 Jezaus kruwinosRonus*. [Danzig?], 1752.
22. WALLMANN, Johannes. *Der Pietismus*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005.
23. WOTSCHKE, Theodor. *Der Pietismus in Königsberg nach Rogalls Tode in Briefen*. Königsberg, Kommiffionsverlag Ferd. Beyers Buchhandlung Tommas&Oppermann, 1929–1930.